

Per acabar, un projecte bibliogràfic assolit durant el 2010 i presentat en societat el 2011 va ser la digitalització i posada en xarxa de la revista especialitzada *Studia Lulliana*, projecte que fa possible consultar tots els volums de la col·lecció (exceptuant-ne el que apareix cada any), i tots els articles, a més de permetre les cerques per tema, per autor, títol, etc.

Una obra cabdal per a la història de la cultura catalana: el Corpus Biblicum Catalanicum

JOAN FERRER I COSTA

Universitat de Girona, Filologia i Comunicació, Girona.

Joan.ferrer@udg.edu

1. BÍBLIA (2004): *Bíblia del segle XIV: Èxode, Levític*, transcripció a cura de Jaume Riera i Sans, aparats crítics, notes i glossari a cura de Pere Casanellas i Bassols, estudi introductor i d'Armand Puig i Tàrrach, Barcelona: Associació Bíblica de Catalunya – Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
2. BÍBLIA (2011): *Bíblia del segle XIV: Primer i segon llibres dels Reis*, transcripció i glossari a cura de Jordi Bruguera, notes i introducció a cura de Pere Casanellas i Jordi Bruguera, collació de vulgates catalanollenguadocianes a cura de Núria Calafell, Barcelona: Associació Bíblica de Catalunya – Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
3. NT (2008): *Lo Nou Testament*, traducció de Josep Melcior Prat, transcripció a cura d'Antoni Coll i Casals, notes de Pere Casanellas i Bassols, estudis introductoris de Pau Alegre i Nadal, Carme Capó i Fuster, Antoni Coll i Casals i Pere Casanellas i Bassols, glossari d'Antoni Coll i Casals i Pere Casanellas i Bassols, revisat per Albert Rossich, Barcelona: Associació Bíblica de Catalunya – Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

La història dels intents d'editar les traduccions catalanes antigues de la Bíblia ja és més que centenària. Va començar l'any 1906 en el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, quan l'erudit llenguadocià Raymond Foulché-Delbosc va presentar la comunicació titulada «La Bible en catalan», report preliminar amb vista a la impressió de les antigues versions bíbliques catalanes existents fins al final del segle XVI. L'any 1908 l'Institut d'Estudis Catalans, acabat de fundar, anunciava el projecte d'editar «el text antic de la Bíblia Catalana», que s'encarregava al ja esmentat Foulché. Aquest savi va deixar enllestit el primer volum, que no es va arribar a publicar mai, tot i que sembla que hi havia ja proves d'impremta del Gènesi. L'any 1914 R. F. D., ja vell i malalt, va haver de deixar el projecte que passà a mans de Ramon d'Alòs, que sembla que no hi va fer res.

Van passar molts d'anys fins que el meu mestre, el gran bibliista P. Guiu Camps, entre els anys 1976-1977 va reprendre el projecte, que s'havia de publicar dins d'«Els Nostres Clàssics» de l'Editorial Barcino. Guiu Camps comptava amb la col·laboració inicial de Jaume Riera i Sans per a la transcripció de l'Antic Testament i Lluís Columba Batlle per al Nou Testament. El projecte, però, tampoc no reeixí. No es va arribar a editar ni un sol volum.

El tercer intent, batejat amb el nom de *Corpus Biblicum Catalanicum*, començà l'any 1997 en el marc de l'Associació Bíblica de Catalunya, sota la direcció de Pere Casanellas i Bassols i Armand Puig i Tàrrach, i amb la col·laboració d'un gran nombre d'erudits i professors. La nova represa es proposa l'edició crítica de les traduccions bíbliques en llengua catalana fins a l'any 1900. Ha estat l'única vegada en la història que la idea ha reeixit i s'ha convertit en volums impresos, que constitueixen una aportació de primer ordre a la història de la cultura catalana. En aquests quinze anys s'ha publicat el volum 3 (*Bíblia del segle XIV: Èxode; Levític*), el volum 6 (*Bíblia del segle XIV: Primer i segon llibres dels Reis*) i el volum 38 (*Lo Nou Testament*. Traducció de Josep Melcior Prat). Sabem que el treball d'edició de molts altres volums del projecte es troba molt avançat.

El tom que conté les versions dels llibres de l'Èxode i del Levític (publicat el mes de setembre de l'any 2004) és obra de Jaume Riera (transcripció del text dels tres manuscrits medievals conservats que contenen aquests llibres bíblics), Pere Casanellas (codirector del projecte i director editorial, responsable a més dels aparats crítics, notes i glossari) i Armand Puig (codirector i autor de l'estudi introductori).

L'obra consta de tres parts clarament diferenciades: *a*) Estudi introductori; *b*) Glossari (i notes del text català); i *c*) Edició sinòptica del text llatí de la Vulgata i dels manuscrits Peiresc, Egerton i Colbert que contenen la versió catalana dels llibres bíblics de l'Èxode i el Levític.

Comentaré aquestes tres parts per ordre invers. El text bíblic consta de quatre columnes. La primera presenta el text llatí de la Bíblia Vulgata segons l'edició coneguda com a *Vulgata Stutgartensis*. Aquesta columna presenta dos aparats crítics: el superior presenta les variants textuais dels grans manuscrits europeus i l'inferior col·laciona quatre manuscrits de la Vulgata de l'àmbit catalanollengüadocià (*G*: Girona, primera meitat del segle XIII; *M*: Montpeller, segles XII-XIII; *T*: Tarragona, inici del segle XIV; *V*: Vic, any 1268). Mai abans de la publicació d'aquest volum no s'havien estudiat les vulgates que circulaven per terres catalanollengüadocianes a l'edat mitjana. Aquest sol fet ja és una fita científica de primera magnitud. Els manuscrits que contenen el text català que s'editen en columnes paral·leles a la de la Vulgata són: Colbert (Bibliothèque Nationale. París. Acabat el 8 d'agost del 1461); Egerton (British Library. Londres. Acabat el 29 d'octubre del 1465); Peiresc (Bibliothèque Nationale. París. Copiat ca. 1460-1465). El treball filològic de transcripció i edició ens sembla simplement modèlic.

El «Glossari» preparat per P. Casanellas, juntament amb les notes filològiques que acompanyen el text català medieval, contenen tanta —i tan interessant—

informació filològica i lingüística que penso que constitueixen una veritable obra mestra de rigor i d'erudició. L'exemple següent reproduïx l'entrada *retella* del «Glossari» del volum 3 del CBCat i crec que és una mostra excel·lent del to que té tot el treball de Casanellas:

retella

El treball lexicogràfic ha permès fer aportacions de notable interès als dos grans diccionaris històrics de la llengua catalana —el *Diccionari català-valencià-balear* d'A. M. Alcover i F. de B. Moll i el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* del meu mestre Joan Coromines. Així, per exemple es confirmen les etimologies que Coromines proposava per al mots *comoldre* 'reduir a pasta' i *perestatge* 'muntant de porta'; es desmenteixen les etimologies que el *DCVB* proposava per a *embragar* 'tapar les escltexes amb brac (: fang)', *desdenyar-se* 'indignar-se', *amendosos* (variant d'*ambdós*); rectifica Coromines pel que fa al gènere del mot *ret*, que el gran lingüista creia que era sols masculí i que aquests textos demostren que també s'usava en forma femenina. El Glossari del CBCat documenta també força mots o accepcions que no havien estat documentats fins ara: *aurèol* 'd'or'; *bruc* 'mena de llagosta sense ales'; *ulcus* 'úlcer, nafra'; *ajustament* 'unió sexual, coit'; *títol* 'làpida, pedra amb una inscripció'. En altres casos, aquest «Glossari» permet documentar en època medieval mots que fins ara sols havien estat recollits en textos dels segles XIX-XX: *aixenglonar* 'esgotimar'; *canal* 'abeurador'; *polluir* 'embrutar (moralment), impurificar'; etc.

Ens trobem davant d'un veritable banquet filològic, amb moltíssims plats saborosos servits a les persones interessades per la llengua catalana antiga.

El treball que obre el volum és l'«Estudi introductori» signat per Armand Puig i Tàrrach. A. Puig és un home intel·ligentíssim que ha portat a terme, contra tota mena d'adversitats, projectes que bé podem qualificar de titànics, com ara la Bíblia Catalana Interconfessional (1993 primera edició, revisada i publicada moltes vegades fins al 2011). L'«Estudi introductori» situa les lectures i els lectors en el context del que podríem anomenar una «tesi documentària», que no ha passat mai de ser una hipòtesi:

Els manuscrits Peiresc, Egerton i Colbert constitueixen la base textual de l'anomenada «Bíblia del segle XIV» pel que fa als llibres de l'Èxode i el Levític. Els únics tres manuscrits existents d'aquests dos llibres han de ser datats al tercer quart del segle XV [...]. Ara bé, aquests manuscrits contenen no una sinó dues traduccions bíbliques. La primera, la que correspon a la *Bíblia del segle XIV*, va ser una traducció de tots els llibres bíblics al català i devia concloure's al tercer quart de segle, potser pels volts de l'any 1370. És probable que els qui elaboraren per primera vegada una Bíblia completa en llengua catalana es valguessin, en part, de traduccions realitzades anteriorment, en el decurs del segle XIV o fins i tot a finals del segle XIII [...]. Tanmateix una secció molt considerable de llibres fou el resultat del treball de traducció esmentat, probablement

dut a terme en temps del rei Pere III, en el tercer quart del segle XIV. Els llibres de l'Èxode (manuscrits P i C) i del Levític (manuscrits P i C, i E de 2,2 a 18,2), són testimonis d'aquesta primera traducció. La segona traducció és testimoniada tan sols pel text del llibre de l'Èxode i bona part del llibre del Levític (fins a 2,2; i des de 18,2 a 27,34) tal com es troben en el manuscrit E. Aquesta segona traducció ha de ser situada probablement entre el darrer quart del segle XIV i els inicis del segle XV. L'anomenarem *Traducció bíblica incompleta* (p. XVII).

Aquests són els elements axiomàtics de l'estudi. Acceptat això —tot i que enlloc no es diu on es fonamenta aquesta certesa— l'estudi presenta les característiques de la traducció subjacent a la Bíblia del segle XIV, els elements fonamentals de la «segona traducció incompleta» i els itineraris que han seguit les «dues traduccions» fins a arribar als tres manuscrits de final del segle XV que s'editen en aquest volum del CBCat.

És molt probable que el conjunt d'elements arcaics en el lèxic que es troben en els textos d'aquesta edició remuntin a versions del segle XIV, però trobo que hauria estat més prudent parlar de la «versió catalana de la Bíblia segons els manuscrits del segle XV», que és l'única data certa que tenim. La hipòtesi de les «dues traduccions» és suggeridora, però, com es pot arribar a saber que només eren dues? I com és que la segona era «incompleta»? No podria haver estat el resultat d'una simple revisió *ad hoc*? Les preguntes segurament podrien anar creixent.

En conjunt el treball del CBCat és espectacular: l'edició és curada amb escrupolositat i el servei a la cultura catalana absolutament impagable i mereixedor de tots els elogis.

El volum 6: *Bíblia del segle XIV: Primer i segon llibres dels Reis* és obra de Jordi Bruguera (†) —transcripció i glossari—; Pere Casanellas i Jordi Bruguera —notes i introducció—, i Núria Calafell —collació de vulgates catalanollengüadocianes—; s'ha publicat durant l'any 2011. És un volum impressionant per l'erudició, la minuciositat i l'altíssima qualitat del text i de les notes. Creiem sincerament que constitueix una aportació de primer ordre al coneixement de la llengua catalana antiga pel fet que les notes i el glossari no deixen cap aspecte per comentar que tingui interès des d'un punt de vista filològic. A tall d'exemple, alguns detalls espigolats al vol:

En 1Re 28,7 manuscrit Colbert *pus*] 'puix, ja que'; en 2Re 4,11 ms. Peiresc *maria*] és a dir *meira*, 3a pers. de l'imperfet d'indicatiu del verb *merir* 'merèixer'; en 1Re 6,17 ms. Colbert: *Castellon* com a traducció del llatí *Ascalon*. Nota del text: «exemple divertit de descurança dels copistes»; en 1Re 25,29 ms. Colbert: *viven*] 'viuen'; vegeu Coromines, *Lleures*, pp. 317-318; DECat IX, 320a55-b2; Pérez Saldanya, *Del llatí al català*, p. 65, nota 13 i p. 68; en 2Re 5,21 *gaquiran*] és a dir *jaquiren*, 6a pers. del passat simple del verb *jaquir* 'deixar'; en 1Re 20,26 ms. Colbert: *ne denayat*] Afegit. Probablement algun revisor del text ha entès *llevat*, a causa de la mala grafia del mot, com si pertangués al verb *llevar-se* i no al verb *llavar-se* 'rentar-se' (Vulgata: *mundus*). En conseqüència, ha trobat que

faltava la traducció del participi *mundus* de l'original i l'ha traduït per mitjà de l'afegit *denayat* (= denejat).

Aquesta darrera observació de la nota ens porta a la consulta del «Glossari», que constitueix una altra de les grans aportacions del volum. El treball és d'una minuciositat realment impressionant. Així, sobre *bis* 'lli fi', ens informa que el mot sols era recollit en el *Diccionari* d'Aguiló, d'on el treia el *DCVB*. El meu mestre Coromines proposa com a ètim el català antic *bis* 'gris fosc', però l'etimologia que proposa el «Glossari» és molt més plausible: del llatí *bissus* (Plini) o *byssum* (Isidor) 'mena de lli finíssim d'Acacia', atès que el *lli* no és pas de color gris. *Torró* (1Re 17,17 E i C) en el sentit de 'gra torrat', no documentat en aquesta accepció pels grans diccionaris històrics catalans.

La «Introducció», és obra fonamentalment de Pere Casanellas, tret del breu apartat sobre la llengua que va escriure Jordi Bruguera. Consta de diverses seccions: 1. Els manuscrits i les versions que contenen. Relacions entre els tres textos. 2. La llengua. 3. L'original de la traducció. Altres influències. 4. Tècniques de traducció. 5. Criteris d'edició. 6. Abreviacions. 7. Bibliografia citada. És en conjunt un treball modèlic, fet amb un rigor admirable. La secció dedicada a l'estudi de les tècniques de traducció és especialment interessant atès que formula de manera precisa la tessitura d'aquestes antigues traduccions bíbliques en relació amb el text llatí de la Vulgata, que és l'original que tradueixen. El volum es complementa amb uns índexs de mots i unes concordances que es poden consultar en el lloc web del *Corpus Biblicum Catalanicum* (www.abcat.org/cbc), atès que són tan voluminosos que no resulta viable de publicar-los en paper.

El tom 38 conté l'edició de *Lo Nou Testament* segons la traducció de Josep Melcior Prat. Va ser publicat l'any 2008. Hi intervingueren moltes persones: la transcripció anà a càrrec d'Antoni Coll; Pere Casanellas establí les notes del text; els estudis introductoris van ser fets per Pau Alegre, Carme Capó, Antoni Coll i Pere Casanellas; el glossari —que és una de les aportacions més importants d'aquest volum a la filologia catalana— fou establert per Coll i Casanellas i revisat pel Dr. Albert Rossich.

Les persones que seguim les palpitations de la filologia catalana en el camp de la Bíblia feia molt de temps que desitjàvem que aquest volum arribés a bon port perquè intuïem que oferiria molt de material de gran interès i poc conegut sobre la història de les traduccions bíbliques a Catalunya en el segle XIX i que ens permetria conèixer moltes coses sobre l'estat de la llengua catalana a l'alba de la Renaixença literària, moment en què es publica el llibre objecte d'aquesta edició. I, en efecte, fou així: *Lo Nou Testament* traduït per Prat i publicat a Londres l'any 1832 presenta l'estat de la llengua en un moment històric molt concret, quan el català feia segles que havia deixat de ser objecte del conreu literari i es considerava una llengua morta per a «la república de la lletres». Josep Melcior Prat (1781-1855) ha estat un personatge ben singular en la història de la Bíblia a Catalunya: va ser durant un temps governador civil de Barcelona i, quan es va haver d'exiliar

a Londres per raó de la persecució política a què es van veure sotmesos els liberals, va realitzar la traducció del Nou Testament al català per encàrrec de la Societat Bíblica Britànica i Estrangera. Prat desconeixia la llengua grega original del Nou Testament, de manera que va traduir a partir de la versió llatina de la Vulgata i de diverses versions importants en llengües europees (Reina-Valera [1602] en castellà, King James Version [1611] en anglès, Le Maistre de Sacy [1696] en francès, Martini [1792] en italià, Scío de San Miguel [1793] i Torres Amat [1823] en castellà). L'aparat crític d'aquesta edició permet seguir verset per verset el text que el traductor va seguir en la formulació de la seva versió catalana. Un treball d'aquesta magnitud crec que no existeix sobre cap altra versió de la Bíblia del món, de manera que els lectors d'aquesta edició poden seguir a partir de l'aparat crític la gènesi d'aquesta important traducció catalana del Nou Testament. La traducció de Prat —que sempre va ser publicada com a anònima: recordem que es tractava d'una versió «protestant» en un món que oficialment era «catòlic»— va tenir un èxit notable. Se'n van fer quatre edicions: Londres, 1832; 1835; Barcelona, 1836; Madrid, 1888. És interessant notar que l'agent de la Societat Bíblica a Espanya va enviar un informe a Londres l'any 1871 en què deia: «el Govern intenta suprimir l'ús del català, i és prohibit a les escoles municipals [...]. Essent els catalans una raça conquerida, sembla que hi ha la política de fer-los oblidar la llengua de llurs pares».

Des del punt de vista filològic considero que els criteris d'edició aplicats en aquesta edició —descrits en les pàgines CIII-CCVI— són realment modèlics i tinc la impressió que marcaran un paradigma per a l'edició dels textos catalans anteriors a la normalització fabriana.

Cal parar especial atenció al riquíssim «Glossari» —pàgines CXXV-CLXXXIV— que Casanellas i Coll han compilat per a aquesta edició: és una nova aportació modèlica a la filologia catalana. Els autors recullen tots els mots que la reforma fabriana va expurgar de la llengua normativa catalana i que són utilitzats per Prat en la seva traducció del Nou Testament i els documenten —en el cas que estiguin documentats— en els grans diccionaris catalans dels segles XII-XIX: Torra (1647), Lacavalleria (1696) i Esteve-Bellvitges-Juglà (1803-1805), i en els grans diccionaris històrics de la llengua catalana d'Alcover-Moll i de Coromines. Les conclusions són molt interessants:

Consultant aquest Glossari, però, el lector veurà que molts mots que el parlant actual pot sentir com a castellanismes, molt probablement no ho són. El Glossari inclou, doncs, una bona colla de mots que tenen formes semblants a les del castellà, però que no són d'origen castellà, sinó, en general, llatinismes. El grup més nombrós està constituït per mots acabats en *-o*: *àrido, bàrbaro, culto, moribundo, sexo, superbo, trono*, etc. Hi ha altres llatinismes, com *dolència, plebe, profetisa, de repente*. D'altres mots de forma coincident amb la castellana tenen altres procedències, com *fosso* (italianisme); *iglésia, al rodador, siti, sutil* (mots procedents del llatí per via popular).

Finalment, és interessant de tenir en compte que en alguns casos Prat fa servir mots antics (de l'època medieval) que actualment han caigut en desús, alguns del quals els diccionaris de la seva època ja assenyalaven com a antiquats, per exemple: *assaborar*, *catiu*, *comunicar* 'compartir, tenir tractes amb', *conversació* 'manera de comportar-se', *cos* 'forat de l'agulla', *criar* 'crear', *escondir*, *de grat* 'gratuïtament', *humor* 'humitat, saó', *millar* 'miler', *preceir*, *prest*, *proceir*, *quiscun*, *real* 'reial', *siti*, *tras* (p. CXXVI).

Crec que és important recordar un volum complementari del CBCat disponible en Internet. Són les *Normes de transcripció i edició* (9a edició, Barcelona, setembre del 2011; www.abcat.org/cbcat/normes.php) redactades per Pere Casanellas i Bassols. És un document de 96 pàgines que conté una síntesi de tot el que cal saber i tenir en compte per editar textos antics en llengua catalana. És gairebé inexplicable —tenint en compte la prestigiosa i llarga tradició d'editors i d'edicions de textos catalans antics— que no existís una obra de referència per a la disciplina. Finalment i gràcies als treballs del CBCat aquesta obra es troba a disposició de tots els estudiants i estudiosos.

Des del mes de març del 2011 el lloc web del CBCat conté els índex de mots i les concordances completes de tots els volums publicats. Les concordances (i índexs de mots) dels volums de la Bíblia del segle XIV de moment estan fragmentades per volums, però està previst que en el futur puguin unir-se, de manera que es disposarà d'unes soles concordances (i índex de mots) per a cada un dels manuscrits. Aquests materials està previst que s'incorporin dins el *Diccionari de textos catalans antics* (<http://www.ub.edu/diccionari-dtca/>).

El CBCat ha avançat de manera lenta al llarg de quinze anys, però el conjunt dels resultats obtinguts és superb: els tres volums publicats en paper i els materials disponibles en Internet constitueixen un compendi de rigorosa investigació històrica, filològica i lingüística, que mereix un altíssim reconeixement intel·lectual per la gran aportació que ha fet a la cultura catalana.

Màrius Torres, pensador i traductor de poesia

JORDI SALA LLEAL

Universitat de Girona, Departament de Filologia i Comunicació, Girona.

jordi.sala@udg.edu

1. TORRES (2011): Màrius Torres, *Les coses tal com són*, ed. Jordi Julià i Pere Ballart, Barcelona: Acontravent; «Abans d'ara», núm. 16.
2. BALLART i JULIÀ (2010): ed. Pere Ballart i Jordi Julià, *Versions de poesia europea per Màrius Torres*, Lleida: Pagès; «Biblioteca de la Suda», «Transvària», núm. 16.